مێژووی ئاڵای کوردستان و
مێژووی هێمای نەتەوەییی کورد لە دیرۆکی کوردستاندا

هادی عەزیزی

لە مێژووی هەموو نەتەوەیەکدا یەکێک لەو جومگە سەرەکیانەی کە هەمان نەتەوەی پێ دەناسرێتەوە، ئاڵای نەتەوایەتییە کە ئاڵاش وەک زمان دەتوانێ سنووری جوگرافیایی سیاسیی وڵاتێک دیاری بکات. ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان بەم شێوەیە پێناسەی ئاڵای کردووە، ـ» ئاڵا واتە هێما و ناسنامە و نەتەوە و دەوڵەت و هەرێم و حیزب و گرووپەکان، شانازییەکی بەرجەستەکراویانە.» هەبوونی ئاڵا بۆ نەتەوەیەکی بێ دەوڵەتی وەک کورد، گرینگییەکەی لە هەبوونی دەوڵەت کەمتر نییە. ئاڵای کوردستان بە پێی قۆناغەکانی ناسیۆنالیزمی کورد، گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە کە هەر جارە کۆتێزی ئەو فەلسەفە و سەردەمە بووە کە کورد تێیدا ژیاوە...

خوێنەری هێژا، لەم بەســتێن و نووسراوەیەدا حــەول دراوە کە بــە شــێوەیەکی تایبەت باس لە مێژووی ئاڵای کوردســتان لەقۆناغی ڕۆشــنبیریی نەتەوایەتیی کــورد لە لە دوای ســاڵەکانی ١٩٠٠ی زایینییــەوە بکرێــت و هەروەها تێکۆشــاوین کە هێما و ســیمبولە نەتەوەییەکانی کورد، کە دواتر لە سەردەمی ئاڵای کوردستاندا کەڵکیان لێ وەرگیراوە، بە شێوەی میراتی مێژوویی شی بکەینەوە.

ئەوەی لە سەر خوێنەری بەڕێز پێویستە، ئەوەیە کە لە ناو خوێندنەوەدا، دوو خاڵ لێک جیــا بکاتەوە و، ئەویــش ئەوەیە کە مێژووی هێمــا بــە واتای مێــژووی ئاڵا نییــە، بەڵام ڕەنگدانەوەی خۆرەتاو لە ناو ئاڵای کوردستان بــە جۆرێک کەڵک وەرگرتنە لە هێماکانی ناو مێژووی کوردســتان کە ئەمەش سرووشتییە کە نیشــاندەری مێژووی یەکێک لە کۆنترین نەتەوە بێ دەوڵەتانی سەر گۆی زەوییە.

پێشەکی

لە مێــژووی هەر نەتەوەیەکــدا، یەکێک لەو کۆڵەکە ئەو جومگە سەرەکییانەی کە نەتەوەی پــێ دەناســرێتەوە، ئاڵای هەمــان نەتەوەیە کــە ئــاڵاش وەک زمان، دەتوانێ ســنووری جوگرافیای سیاســیی هەر نەتەوەیەک دیاری بکات.

ڕەنگــە بۆ ئێمــەی نەتەوەی کــورد کە خاوەنــی کیانی خۆمان نین، ئەم ڕەوشــە لە هەڵدانی ئاڵاوە بۆ بڕوای نەتەوایەتی بگۆڕدرێ کە ئەمــەش لە ناو نەتەوەی کورددا، بە هۆی سیاسەتی حیزبایەتییەوە، یەکگرتوو نەبووە.

لــە پیرۆزیی ئــاڵادا، ڕەنگە فەلســەفەی خۆشویستن و ڕێزگرتنی، لە نەتەوەیەکی ئازاد و نەتەوەیەکــی بندەســتدا وەک یەک نەبن، نەتەوە ئازادەکان لە هەر شوێنێکی گۆی زەوی بە ئــاڵای وڵاتی خۆیان و نەتــەوەی خۆیان دەیانناسنەوە، بەڵام نەتەوەی بندەست، دەبێ لە چوارچێوەی ئەو ئاڵایەی کە داگیرکەرێک لە وڵاتەکەی ئەو هەڵیداوە، پێناســەی خۆی بکات و کاتێکیش خۆی لەم جۆرە ناســاندنە دەبوێرێ، زیاتر وەک مرۆڤێکی بێ وڵات و بێ ناسنامە دیار دەکەوێ.

خاڵێکــی دیکە کە شــیاوی ئامــاژە پێ کردنە، نەتــەوەی ئێمە بە دەســت نەبوونی چەند شــتێکەوە دەناڵێنێ کە یەکێک لەوانە، ســەرەڕای هەبوونی هێز و دەرفەت، نەبوونی ژوورێکــی هزری نەتەوایەتییــە کــە بتوانێ پێناســە و شــیکاری ئەو ڕەمزانــە بکات و، ئاســۆیەکی ڕوون بۆ نەوەی نوێی کوردستان بەدی بــهێنێــت، کە ئــەوەش بەداخەوە بە هۆی ململانێی حیزبی و شەخسی نەکراوە و، زۆرینەی پارتە سیاسییەکانی کوردستانیش بە جێی ئەوەی بۆ داهاتووی نەتەوەکەمان بڕوانن، زیاتر حەول دەدەن کــە هەژمونی خۆیان لە شوێنەکانی دیکەی کوردستان بسەپێنن.

لە ســەر دەرکەوتنی ئاڵای کوردســتان ئێمە پێویســتمان بە شــیکارییەکی قۆناغی ناسیۆنالیســتی و نەتەوایەتیی کوردستانە، کە دەتوانیــن دەرکەوتنی ئاڵا بــە دوایین قۆناغ هەژمار بکەین.

ئەگەر باری نەتەوایەتیی کوردســتان بە سەر چەند بەشــدا دابەش بکەین، دەبێ ئەو قۆناغانەمان لە بەر چاو بێت.

یەکەم؛ ســەرهەڵدانی قۆناغــی یەکەمی ناسیۆنالیزمی کورد لە هەڵبەستەکانی یارسان و خانی و بە ســەردەمی میرانی کوردستانەوە کە میر بەدرخان لە هەموویان نەتەوەییتر بووە و ئەو قۆناغە هەتا سەرهەڵدانی شۆڕشی نەهری واتە ساڵەکانی ١٨٨٠ درێژەی هەیە.

قۆناغی دووهەم؛ سەردەمێکی ناسیۆنالیزمی کورد کە جڵەوی خەبات لە دەســت شێخ و تەریقەتەکانی کوردســتاندایە و لە شۆڕشــی نــەهری ١٨٨٠ ی زایینی دەســت پێدەکات و هەتا شێخ ســەعیدی پیران و سەیدڕەزای دەرسیم درێژەی هەیە.

قۆناغی سێهەم و کۆتایی؛ ئەم ناسیۆنالیزمە

له نێوان ١٩٢٥ تا ١٩٣٠ سەرهەڵدەدا و بۆ یەکەمجار ڕۆشنبیران و نووسەرانی کورد حەول دەدەن نەتەوە بە ئاراستەی حەقیقەتی خۆی بناسرێت و دەکرێت خۆیبوون، بە بەردی ئەو بناغەیە دابنرێت و مژاری ئاڵای کوردستانیش لە سەردەمی خۆیبووندا زیاتر لە هەموو سەردەمێک زەقتر کراوەتەوە.

ئەم قۆناغە بە حەقیقەت قۆناغی دوای مەشروتەی قاجار و عوسمانییە کە ئەو کات کوردستان دوو پارچە بووە، ئێش و ئازاری کەسانی نەتەوەییی کورد، بە تایبەت ئەوانەی لە ئەستەنبوڵ دەیانخوێند، بوو بە هۆکاری ئەوەی لە هەمبەر داگیرکەرانی کوردستاندا بیرێکی ئەساسی بکەنەوە کە ئەگەر کوردستانی ئەو کات بە سێ ناوەندی ڕۆشنبیری دابەش بکەین، هەموویان تا ڕادەیەک یەک گوتارن.

ناوەندی ورمێ و ناوەندی سلێمانی و ناوەندی ئەستەنبوڵ، کە وەک سێ ناوەندی هزر و شۆڕشی ساڵەکانی ١٩٠٠ بەولاوە، گرینگترین ڕۆڵیان هەبووە، کە دواتر لە لایەن ناوەندی ئەستەنبوڵەوە ئاڵای کوردستان دیاری کرا.

هێماکانی کورد لە مێژووی کۆنەوە و دەوڵەتشارە کۆنەکانی کوردستان:

١.پیرۆزیی خۆر لە لای هورییەکان

بە پێی لێکۆڵینەوە ئارکیۆلۆژی و شوێنەوارناسییەکان لەم سەدەیەی ڕابردوودا، زمانی هوری و میتانی و سوباری و گوتی هەموویان سەرچاوەیەکی هاوبەشیان هەیە و دەتوانین بڵێین وەکوو شێوەزارکانی ئەوڕۆی زمانی کوردی بوون، بەڵام هەموویان سەر بە جوگرافیایەک بوون.

هورییەکان لە نزیکترین شوێنی نزیک لە سومەرییەکان یان بە واتایەک لە باکووری سومەر ژیاون، بەڵام دواتر کە ڕەگەزی سامی وەک ئاشووری و ئەکەدی لە باکووری ئافریقاوە شوێن پێیان بۆ مێزۆپۆتامیا کراوە، لە دوای شەڕ و بەرگریکردن خۆیان بە ناوی فەرمانڕەوای میتانی ڕێکخستووە.

هورییەکان بە خۆیان گوتووە «خۆروویی» و بە بەری بەیانیان گوتووە خۆری، کە هەتا ئێستاش لە ڕۆژی ئەمرۆدا لە زمانی کوردیدا بەکاردێت.

هورییەکان، بە پێی سەرچاوەکانی لێکۆڵینەوە، خۆرپەرست بوون و لە پەیکەری دیتراوەی خواوەندی تەشوب (خواوەندی ئاسمان و با و باران و برووسک) کە لە مۆزەخانەی حەلەب هەڵگیراوە، ئەوە بە جوانی دەسەلمێ و لە پەیکەرەکەدا خوای تەشوب، لە سەر پشتی جوانەگایەک ڕاوەستاوە و خۆرێکی باڵداری بە سەر سەرەوەیە.

یەکەم کەس کە بە دوای گەڕان و پشکنیندا ئەوەی سەلماند کە هوری باپیرانی کوردن، سپایزەر بوو کە توانی تەنانەت پشتیوانیی ناوەندە ئانترۆپۆلۆژییەکانیش بۆ ئەم مەبەستە ڕابکێشێت. (ebhraim avigdor speiser 1902-1965, mesopotamia orogins, 1930, r: 110, 119)

هەروەها بە دەیان و سەدان بەڵگەی دیکە

لەو سـەردەمەدا هەن کـە پیرۆزیی خۆر لە کوردستانی کۆندا نیشان دەدەن، کە لە مۆری لوولەیـی بەجێمـاو لەو سـەردەمەدا وەدیار دەکەون.

بـۆ نموونـە شـێر و هەتاو لە نەخشـی بەجێماوی میتانییەکان کە دواتر لە سیمبولی پیرۆزی ئێزدییەکانیشدا ڕەنگی داوەتەوە، لەم نەخشـەدا هەتاوی باڵـدار وەک پیرۆزییەک نەخشـێندراوە کـە دوو شـێر لە خـوارەوە پارێزگاریی لێ دەکەن و، لە سـەر پشـتیان، دوو باڵندە نیشـتووەتەوە کە دواتر لە ئایینی ئێزدیدا، باڵندەکان لە شێوەی تاووس خۆیان دەنوێنن.

ئـەم پیرۆزییـەی هەتاو هەتـا ڕۆژگاری ئەمـڕۆش لە نـاو ئایینی ئێزدیـدا ماوەتەوە و تەواوی ئـەو قوببانەی کە لە پەرسـتگای لالشـن، کاتێک لـە ئاسـمانەوە چاویان لێ دەکەی، وەکوو تیرێژی خۆر خۆیان نیشـان دەدەن و ئەو پانتاییەی کە لە سەری درووست کراوە، وەکوو چوار گۆشەیەک ئاماژە بە چوار ئاخشـیگی خاک و با و ئـاو و ئاگر دەکا، کە ئەمەش نیشـاندەری ئەویـە مرۆڤی کورد بە هۆی ڕەسـەنایەتی لە ناوچەکـەدا، تەنانەت لە ئایینە کوردییەکانیشـدا لـە هێماکانی ناو سروشتی کوردستان کەڵکی وەرگرتووە.

نموونەیەکی دیکە کـە دەتوانین لە پیرۆزیی خۆرەتـاوی کوردسـتاندا وەک نموونـە لێی بدوێین، هێمای هەتاو و شـێرە کە لە شاری عەفرین لە لایەن داگیرکەرانی کوردسـتانەوە تێکدرا، ئەویش نەخشـێکی شائوشکە، کچی خوای ئاسـمانە، لە نەخشـێکدا کە لە سەر پشتی شێرێک ڕاوەستاوە، خۆرەتاوێک لە سەر سەری نەخشـێندراوە کە ئەمەش دەرخەری ئەم ڕاستییەیە کە هورییەکان ئایینەکەیان بە هەموو ناوچەی کوردستانی کۆندا بڵاو ببۆوە.

شـاری نوزی کە شـارێک بووە نزیک لە کەرکووکی ئەمـڕۆ یەکێک لـە گرینگترین شارەکانی ئەو سەردەمە بووە.

٢. پیرۆزیی چلیپـا swastika لە لای سۆمەرییەکان

بە پێی هەموو ئەو سەرچاوانەی کە ئارکیۆلۆژی و زماننـاسـیی مێژوویـی سـەلماندوویەتی، سـۆمەرییەکان لـە پێـش سـامییەکان لە مێزۆپۆتامیـدا ژیاون و وەکـوو ڕەچەڵەکیش زۆرینـەی لێکۆڵـەران ڕەگـەزی ئەوانیان بۆ چیاکانی باکووری مێزوپۆتامیا گەڕاندووەتەوە

که دواتــر بــەرەوە پێدەشـــتەکانی خوارەوە ڕۆیشتوون.

کاتێک کە ئەوە ســەلماوە کە ســۆمەری جیاوازن لە سامی و خەڵکی خۆجێیی ناوچەی مێزۆپۆتامیــا بوون، چەنــد خاڵێکی گرینگ دێتە بەر دەســتمان کە دەتوانین بە نوێترین لێکۆڵینەوەکانــی ژێنۆلۆژی یــان جوگرافیای مێژوویی ژێنەکانــی مرۆڤەوە گرێیان بدەین، کە لە دوا لێکۆڵینــەوەدا کورد وەکوو باپیری ئەو شـــوانانە ناسراون کە لە باکووری ناوچەی نێئۆلتیکـدا ژیاون.

ئــەوەی لێــرە مەبەســتمە، ئەوەیــە کە ڕەچەڵەکی ڕاســتەقینەی ســۆمەرییە کە لە چیاکانەوە بەرەو خوارەوە ڕۆیشـــتوون و ناوە ناوەش، لە چیاکان ســەردانی خزم و کەسانی ۆۆیانیان کردووە. (braid wood and how, prehis- toric investigation in iraqi kurdistan) (the origin of kurds, ferdinand hennerbichler) (کورد کێیە؟ سۆران حەمــە ڕەش) تێزی هێند و ئاریایــی، هادی عەزیزی، ژمارە ۵۲ ی گۆڤاری تیشک)

لــە گرینگترین ئەو ئاســەوارانە دەتوانین ئامــاژە بە گــرێ ناڤۆکێ لە خەرابەرشــکی روحــا و شــانەدەر و هەزار مێــرد و گوندی چەرمــوو و هتد بکەین کــە مێژووەکانیان لە چەندین هەزار ساڵ تێپەڕیوە و بە پێی هەموو لێکۆڵینەوەکانیــش هەتــا ڕۆژی ئەمڕۆ تەنیا کورد لەو ناوچانە ژیاون.

ئەم پێشەکییە کە باسمان کرد بۆ ئەوەیە کــە دەمانهەوێ باس لــە قاپێکی دیتراوەی دەشــتی ســامڕا بکەیــن کە بۆ ســەردەمی ســومەرییەکان دەگەڕێتەوە، ســەردەمانێک کە ڕەگەزی ســامی هێشــتا هیچ بوونێکیان لــە ڕۆژهەڵاتی ناویــن نەبووە. ئــەم قاپە لە ســاڵەکانی ۱۹۱۱ -۱۹۱۴ لە لایەن کەسێک بە ناوی ئێرنێست هێرزفلدەوە دۆزراوە(ernest herzfeld).

ئەو سواڵەتە ئێستا لە موزەخانەی بەرلین پارێــزراوە. لەم قاپەدا باس لە نەخشــەیەکی جوگرافیایی و چەند شتێکی جیاواز کراوە کە دەکرێت هێماکانی شی بکرێتەوە.

لە قاپەکەدا ســەد و بیست خەتی تێدایە کــە وەک چوار خەت لە ســەر ســی خەت دەبینــدرێ و ئەوەش بۆ پیــرۆز بوونی ژمارە شــەش یان شەســت لە ناو ســۆمەرییەکان دەگەڕێتەوە و هەشت ماسی لە ناو قاپەکەدان کــە چواریان بە دەوری قاپەکــەدا دەگەڕێن و چوار دانەشــیان بــە دندووکــی باڵندەی ماسیگرەوە شۆڕ بوونەتەوە بۆ ناو قاپەکە و باڵی باڵندەکانیش وەکوو جووت خەت نیشاندەری دەریان.

لێـــرەدا کاتێک ئەو قاپە وەکوو نەخشـــەیەک سەیر بکەین، بە پێی نەخشە و سەرچاوەکان رێـــک ئەو چـــوار دەریایـــە دەگرێتـــەوە کە کوردستان لە ناوەڕاستی هەڵکەوتووە و بە پێی هەموو مێژووی کۆنیش وڵاتی کورد هەتا سەر چوار دەریاکە بووە.

هێمای چلیپـــا کە دواتر بە هۆی نەبوونی پیتی «چ » و پیتی «پ» بۆ سەلیب گۆڕاوە، لە ناوەڕاستی قاپەکە باس لەو باوەڕە سرووشتییە دەکا کە لە مێزۆپۆتامیا لە کۆنەوە بڕوایان پێی هەبووە.

نەخشـــی چلیپا دواتر لە هەموو شوێنیکی ڕۆژهەڵاتی ناویندا ڕەنگی داوەتەوە و لە ئاڵای پاشـــاکانی ئورارتوو، هەتا دەوڵەتی ساســـانی و، مێعماریـــی مزگەوتەکانـــدا دەبیندرێـــت، تەنانەت ئاڵمانەکانیـــش وەکوو هێما کەڵکیان لـــێ وەرگرتبوو کە بیانهەوێ ڕەچەڵەکێک بۆ خۆیان بدۆزنەوە.

٣.بەردەنووس و نەخشـــی نارام سینی ئەکەدی و ئانۆبانینی سەرپێڵی زەهاو

لێرەدا بۆیـــە ئەم دوو نەخشـــە پێکەوە باس دەکەیـــن، چونکـــە هەر دووکیـــان بۆ یەک سەردەم دەگەڕێنەوە.

لە نەخشـــی ئانۆبانینی سەرپێڵی زەهاودا، پاشا بەرەوە ڕووی شـــاژنی ئینانا ڕاوەستاوە و لێرەدا باس لە ســـەرکەوتنی کوردانی لۆلۆیی کراوە کە مژاری ئێمە لێرەدا شـــیکردنەوەی شـــەڕەکە نییە، بەڵکوو دەمانهەوێ باسی ئەو خۆرەتاوەی نێوان سەری پاشا و شاژن بکەین کە پێشـــەکەی بە ئەســـتێرەی چوار پەڕ یان چلیپا گیراوە.

لـــە فەلســـەفەی هەتاوی ئێزدیدا باســـی ئەوەمان کرد کە لە پەرستگای لالش قوببەی هەتاو لە سەر چوار گۆشە درووست کراوە کە هەر گۆشـــەیەک باس لە ئاخشێگێک دەکات کە بریتین لە ئاو و ئاگر و خاک و با.

لەم نەخشەشدا کە سەیری بکەین پێش هەتاوەکە بە چلیپا گیراوە.

نەخشی دووهەم کە کاتی خۆی ژان مەرگانی فەڕەنســـی دۆزیوییەتـــە، باســـی شکســـتی لۆلۆییەکانە کە نارام سینی ئەکەدی شکستی داون و، لە نەخشـــەکەدا، کـــوردەکان لە بن چیایەک کەوتوون و یەکیان بەرەوە چیاکە و خۆری ســـەر چیاکە هاوار دەکا، لەم نەخشەدا نارام سین بەرامبەر بە چیاکە ڕاوەستاوە.

لـــە ســـەر چیاکـــە ســـێ خۆرەتـــاوی نەخشێندراوی تێدایە کە بەداخەوە یەکیان بە جوانی ماوە و لە وێش ئەستێرەی چوار پەڕ لە پێش هەتاو نەخشێندراوە.

لەم نەخشانە لە کوردستاندا زۆرن و لە دەربەندی گاوڕ و پاشایەتیی سمیرۆم لە بناری قەندیلیش هاوشێوەیان بەدی دەکرێت.

لە کۆتایی ئەم بەشەدا دەتوانین هەڵوێست لە سەر ئەوە بگرین کە زۆرینەی ئەو هێمایانەی کە وەک شێر و هەتاو و چلیپا دواتر لە هەموو ڕۆژهەڵاتی ناویندا ڕەنگی داوەتەوە، هەمووی بۆ مێزۆپۆتامیا و بە تایبەتی کوردستانی کۆن دەگەڕێتەوە، لە هەندێک جار کە باسی کوردانی ئێزدیم هێناوەتەوە، ویستوومە وەک نموونەی زیندوو باسی بکەم کە چۆن میراتی ئایینیان لە سرووشتی کوردستان وەرگرتووە.

مێژووی ئاڵای کوردستان

لە مێژووی کورددا چ کاتێک ئاڵا بە فەرمی وەک ئاڵا بە کار هاتبێت، مێژووکەی لە بەر دەست نییە، بەڵام وەکوو لە بەشی پێشتردا باسمان کرد، وەکوو هێما لە نەخش و نیگارەکاند کەڵکی لێ وەرگیراوە.

ئەگەر بە پێی مێژوو ئاڵای کاوەی ئاسنگەر وەکوو یەکەمین ئاڵای کورد هەژمار بکەین، دەبێ زۆر بە وردی ئاگامان لە چەواشەکارییەکانی مێژووی خۆمان بێ کە فارس زۆر سیستماتیک دەیکا و کردوویەتی.

لە هەڵبەستەکانی فیردەوسیی فارسدا، زەحاک کوڕی مەرداسی تازییە، کەوابوو کوڕی مەرداسی عەرەبە و هیچ پەیوەندیی بە کورەوە نییە.

ناشکرێ کورد بێت و ڕێز لە ئاڵایەک بگرێ کە دژی پاشایەتیی مێدی/ماد هەڵکرابێ، کەوابوو نووسینەکانی ئەحمەدی شاملووش دەچێتە چواچێوەی ناڕاستبوونی جاشێتی لە سەر کاوە.

ئەبو حەنیفەی دینەوەری لە کتێبی اخبارالطوال کە سۆرانی حەمە ڕەش وەک سەرچاوە باسی دەکا، دوو سەد ساڵ زووتر لە فیردەوسی باسی کاوەی کردووە و شەرەکە دەگەڕێتەوە بۆ کوردانی لۆلۆیی لە گەڵ نەمرود.

بەهێزترین میری کوردستان کە لە سەدەی ئاڵا نزیک بێت و، حەولی پێکهێنانی کوردستانی سەربەخۆی داوە، میر بەدرخان(١٨٠٢-١٨٦٨) بووە کە ئەو کات کوردانی ناردووە بۆ خوێندن لە دەرەوە، گەمی جەنگی و بازرگانی درووست کردووە، بەڵام وەک بەڵگە بۆ هەبوونی ئاڵا لەو سەردەمە هیچمان لە بەردەست نییە.

یەزدانشێری برازای کە ساڵەکانی ١٨٥٣-١٨٥٦ کوردستانی بەدەستەوە بووە، جیا لە کۆپلەیەک گۆرانیی فۆلکلۆری کوردی، کە ئەویش لە دەم جوولەیەکی کوردستانەوە تۆمار کراوە، هیچ شتێکی لە سەر هەبوونی ئاڵا لە پاش بە جێ نەماوە.

گۆ ئەو زاخۆیێ ب ڕووت و کەڤوتان / بەیراق بوونە جۆت بە جۆتان / بەرێ خوە دانە جزیرا بۆتان prym and socin, kurdische (sammlungen, erzälurgan,st, petersburg 1887,r:64

لە سەردەمی کۆنیشدا پێش حەزرەتی خانی وشەی ئاڵا لە وێژەی کوردیدا بە کار هاتووە، بەڵام هیچ بەڵگەیەک لە سەر هەبوونی ئاڵای کوردان نییە و لە هەڵبەستەکانی مەلای جزیری بە چەندین جار تووشی وشەی ئاڵا دەبین کە بۆ ساڵەکانی ١٤٠٠ی زایینی دەگەڕێتەوە.

ئاڵای ئەمڕۆی کوردستان کە کورد تا ڕادەیەک بە گشتی قەبووڵی کردووە، لە سەر هزری درووستکردن و ئەو کاتەی نەخشێندراوە، بەڵگە زۆرن و بە پێی هەموو بەڵگەکان مرۆڤ ئەوەی بۆ دەردەکەوێ کە ساڵ١٩١٩-١٩٢٠ ی زایینی درووست کراوە.

کۆمەڵەی تەعالیی کوردستان، لە سەر کاغەزی پێناسەکانیان، زەمینەکەیان وەک ئاڵای کوردستان نەخشاندبوو کە دەڵێن بۆ یەکەمین جار هزری نووسەری ئەو کاتی کۆمەڵەکە زینەلعابدین بووە.

ماڵمیسانژ و زۆرینەی ئەو نووسەرانەی کە

لە سەر دادگاییکردنی ئەندامانی کۆمەڵەی ئیستقلالی کوردستان لێکۆڵینەوەیان کردووە، باسی ئاڵای کوردستانیان کردووە و، بە بەڵگە سەلماوە کە یەکێک لەو خاڵانەی کە کوردەکانی لە سەر دادگایی کراوە، وێنەی ئاڵای کوردستان بووە کە لە سەر پێناسەکانیان نەخشێندرابوو. (malmîsanij, bitlîsî kemal fevzî, ve kurt orgutleri içindeki yeri, stockholm 1993, r: 127, 129, 148)

زنار سلۆپی، لە کتێبی «دۆزا کوردستان»دا، لە سەر ئاڵای کوردستان ئاوا دەنووسێ: ئەو ئاڵایە کە لە لایەن کۆمەلەیا رێکخستنا جڤاکی(تەشکیلات ئیجتماعی جەمعییەتی) درووست کراوە و بە فەرمی ناسراوە، سێ ڕەنگە کە سەرەوەی سوورە، ناوەڕاستەکەی سپییە و خوارەوەی سەوزە و ناوەڕاستەکەشی بە خۆرێک نەخشێندراوە.

هەر چەندە بۆ مێژوو و ڕێکەوتە ڕێکەکەی بەڵگە لە بەر دەستدا نییە، بەڵام دەتوانین بڵێین ئاڵاکە بۆ یەکەمجار ١٩١٩ لە لایەن کۆمەلەیا رێکخستنا جڤاکییەوە درووست کرابێ و جارێکی دیکەش لە ١٩٢٠ لە لایەن هەمان کۆمەڵەوە بە فەرمی ناسرابێتەوە. (zinar silopî, doza kurdistan, beyrut.1969. R : 60)

ساڵی ١٩٢١ مستەفا پاشا یامولکی و هەندێک کەس لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە، وەک خەلیل ڕامی بەدرخان و کەماڵ فەوزی و مەولانزادە ڕەفعەت، دەیانهەوێ بچن بۆ سلێمانی، بەڵام ئینگلیز ناهێڵن بڕۆنە سلێمانی و تەنیا مستەفا پاشا چونکە خەڵکی سلێمانی بووە دەرباز دەبێت.

مستەفا پاشا لە حکومەتی خوارووی کوردستان کە لە ١٩٢٢/١٠/١٠ دادەمەزرێت بەشداری دەکا و وەک وەزیری پەروەردە و سەرنووسەری ڕۆژنامەی بانگی کوردستان دەردەکەوێ. مستەفا پاشا سەرەڕای ئەوەی بۆخۆی لە دەستەی دامەزرێنەرانی کۆمەلەیا رێکخستنی جڤاکی بوو، بەڵام بۆ گواستنەوەی ئاڵاکەی کۆمەڵە بۆ حکوومەت کاریگەریی نەبووە و بە ڕەنگی ئاڵاکەی حکومەتی شێخ مەحمووددا ئەوە دەردەکەوێ.

ئاڵاکەی خوارووی کوردستان، زەمینییەکی سەوزی هەبوو کە ناوەڕاستەکەی مانگێکی سپی تێدابوو کە لە سەر بازنەیەکی

سوور نەخشێندرابوو.

ئەو سیاسەتمەدار و روناکبیرە کوردانەی کە لە ساڵەکانی ١٩٠٠ تا ١٩٢٨ لە ئەستەنبوڵ لە ناو یانە و کۆمەڵە و رێکخراوە کوردییەکاندا بوون، دوای ئەوەی کوردستان بەسەر چوار بەشدا دابەش کرا، زۆرینەیان لە دوای ١٩٢٥ روویان لە رۆژاوای کوردستان کردووە و تا ساڵی ١٩٣٠ هەر لەو پارچەیە بە یەکجاری جێگیر بوون.

لە ساڵی ١٩٢٧ کە کۆمەڵەی خویبوون بە بەستنی یەکەم کۆنگرەی خۆی لە لوبنان، هەبوونی خۆی راگەیاند، دواتر کۆمەڵێک کاری باش و رێکخراوەیی کرد کە هەتا رۆژی ئەمرۆش بە تاقانە دەژمێردرێن.

لە ناو نووسین و گۆڤار و وەشانی کۆمەڵەی خۆیبووندا، ئەو راستییە سەلماوە کە ئاڵاکەی ١٩١٩ ی کۆمەڵەیا رێکخستنا جڤاکی، وەک ئاڵا لە لایان پەسند کراوە و دەنگۆی ئەوە هەیە کە مەمدووح سەلیم بەگی وانی جارێکی دیکە ئاڵاکەی دیزاین کردووە و تێشکە وردەکانی و بۆ تیشکی درشت گۆڕیوە.
ئێحسان نووری پاشا لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ:

ساڵی ١٩٢٦ برۆیێ حرسکی تێللی کە لە جەلالییەکانی چاڵدراِن بوو، لە چیای ئاگری راپەرینی کردبوو، ئەو پشتی بە چیاکانەوە دابوو.

١٩٢٧ ئێحسان نووری پاشا دەچێتە ئاگری و بەرێوەبەرایەتیی شۆڕشەکە دەگرێتە دەست و دواتریش فەرماندەرایەتیی سەربازیی راپەرینەکەش خۆیبوون بۆیان دیاری دەکات.
لە هەمان ساڵدا ئاڵاکەی کۆمەڵەی ریکخستنا جڤاکی کە دواتر خۆیبوون بە فەرمیی ناسیبوو، لە لایەن خۆیبوونەوە بۆ ئێحسان نووری پاشای دەنێرن و ئەویش بۆ یەکەمجار لە چیای ئاگری هەڵیدەدا. (hêvî, kovara çandîya giştî, parîs, no 2 gulan 1984)

هەر وەها لە سەر بەرگی کتێبەکەی سورەیا بەدرخان، کە ئەویش ئەندامی کومیتەی ناوەندیی خۆیبوون بوو، کاتێک لە ئامریکا چاپی دەکا، ئاڵای کوردستانیشی بە رەنگی لە بەر چاپ دەکا و لە ژێری دەنووسێ (kurdistan flag) (suraya badrkhan, the case of kurdistan against turkey, by authority of hoyboon, philadelphia, 1928)

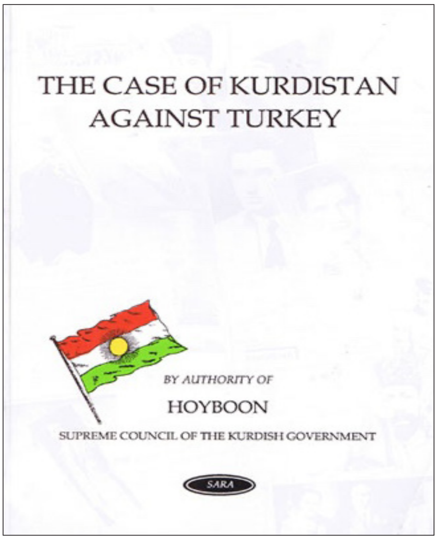

ساڵی ١٩٣٢ کە نەمر میرجەلادەت بەدرخان، ئیمتیازی دەرکردن و چاپکردنی گۆڤاری هاوار لە دەوڵەتی سورییە وەردەگرێت، لە زۆرینەی ژمارەکاندا بە نووسین و هەڵبەست، باسی ئاڵای کوردستان دەکا و لە سەر بەرگی گۆڤارەکەش بە وێنەی رەنگی، ئاڵای کوردستانی چاپ کردووە. (kovara hawar, 1932, jimare 5, 8, 10 , 11,) (mîr celadet bedirxan)

ساڵی ١٩٤٦ لە کۆماری کوردستان لە رۆژهەڵاتی نیشتمان ئاڵای کوردستان هەڵکرایەوە و لە ٢٦ی سەرماوەزدا وەک فەرمیی بوونی ئاڵاکە راگەیێندرا، (ئەم رۆژە لە گەڵ دووی رێبەندان جیاوازە و دووی رێبەندان راگەیاندانی کۆمارە).

زنار سلۆپی ناسراو بە قەدری جەمیل پاشا، کە حەوت مانگ دوای دامەزراندنی کۆمار

سـەردانی مهابادی کردووە، لـە کتێبەکەیدا دەڵێ: حکومەتی کۆماری کوردستان، ئاڵاکەی کـە ١٩١٩ لە لایـەن کۆمەڵەیا ڕێکخسـتنا جڤاکییەوە پەسەند کراوە، بە فەرمی ناسیوە و تەنیا لە تەنیشـتی خۆرەکە دوو گوڵە گەنم و پێنووسێکیان پێ زیاد کردووە و لە سەرووەش بە خڕی لێیان نووسیوە: دەوڵەتی جمهووریی کوردستان.

بە بـڕوای منی نووسـەری ئـەم وتارە، قـەدری بەگ دەبـێ لۆگـۆی حکوومەت و ئاڵای لـێ تێکچووبێ، چونکە ئەوە لە لۆگۆی کاغەزی ڕەسـمیی حکومەتدا لێی نووسراوە دەولەتی جمهووری کوردستان، دەنا لە ئاڵاکە نەنووسـراوە. (zinar silopî, doza kurdistan, 1969, beyrut, r: 200, 203, 204)

بۆ جیاوازیی لۆگۆی کۆماری کوردسـتان، دەبـێ گریمانـەی ئەوە بکەین کـە بە هۆی ئەوەی فیرقـەی دێموکراتـی ئازەربایجان و کۆماری کوردسـتان هەر دووکیان پشـتیان

بــە ســۆڤییەت بەســتبوو و لە ســەردەمی ئەو کاتیشــدا ســۆڤیێەت وەک فریادرەسی نەتەوە بندەســتەکان چاو لێدەکرا، هەر بۆیە وێکچوونێــک لە نێوان لۆگــۆی ئاڵای کۆمار و لۆگۆی ئــاڵای ئازەربایجــان و لۆگۆی ئەو کاتی ســۆڤییەت هەیە کە گوڵــە گەنمەکان و رووبانــە ســوورەکەی دەوری گەنمــەکان هاوبەشــی کردوون، بــەڵام هەتــاوی ئاڵای کۆماری کوردســتان لە فەلســەفەی هەتاوی ئــەوان جیــاوازە و پێشــتریش لــە گۆڤاری نیشــتمانی ژ.ک دا هاوشــێوەی چاپ کراوە. ئەم وێکچوونەش نابێ بە شتێکی خراپ لێک بدەینەوە، ئەو کات ســۆڤییەت رێزێکی زۆری لەو ناوچەیەی ســەرووی کوردستان هەبوو و بە دەیان جار لە رۆژنامەی کوردستاندا باسی کراوە.

لە ســەر ئاڵای کۆماری کوردستان ویلیام ئیگڵتن دەڵێ:

لــە گوڵانی ١٩٤٢ ی زایینیدا، ئەندامانی کۆمەڵــەی ژ.ک بە هاوکاریــی ئەندامانی حیزبــی هیــوا کە دیــارە مەبەســتی ســەردانی میرحــاج ئاکرەییــە بۆ لای زەبیحی، ئاڵایەکیان درووست کردبوو کە رەنگەکانــی بە پێچەوانــەی ئاڵای ئێران بوو، لە سەرەوە ســوور، ناوەراست سپی، خوارەوەی سەوز.

ناوەراســتەکەی خۆرێکــی تێدابــوو کــە بە دەوریــەوە دوو گوڵە گەنم هەبوو، لە ناوەوەش خۆرێک و چیایەک و قەڵەمێکی تێدابوو.

ئەو قســانەی ئیگڵتن مرۆڤ دەباتە سەر تێفکرین لەوەیکە یانی لە ســەردەمی ژ.ک دا ئاڵای کۆماری کوردستان درووست کراوە؟!؟!

william eagleton jr, the kurdish republic 1946, ox-)
(ford university press, 1963 london

لە ساڵی ١٩٤٨ تا ١٩٥٠ لە ژێر چاودێریی دکتــۆر کامــەران بەدرخــان لە فەرانســە گۆڤارێکی فەرەنسی دەردەچوو کە ناوە ناوەش بــە ئینگلیزی تێیدا دەنووســرا. گۆڤارەکە لە

سەر کورد دەنووســـرا و چەند جارێک ئاڵای کوردستانی وەک ســـەردەمی خۆیبوون تێدا چاپ کراوە. (bullet du centre d›etudes,1948)

پارلمانـــی باشـــووری کوردســـتان لـــە ١٩٩٩/١١/١١ بە پێی بڕیاری ژمارە ٢٦ کە لە یاسای ژمارە ١٤ ی ساڵی ١٩٩١ سەرچاوەی گرتووە، ئاڵای خۆیبوونی بە فەرمی ناساندەوە و تیشـــکەکانیان دەسکاری کرد و بۆ بیست و یەک تیشـــک بە فەلسەفەی ٢١ ی ئادار کە دەکاتە نەورۆز و یەکی بەهار گۆڕدرا.

سەرچاوەکان

Ferdinand hennerbichler, the origin of kurd

William eagleton, the kurdish republic 1946, london, 1963

Kamuran badrkhan, bulletin du centre d›etudes, 1948, paris

Zinar silopî, doza kurdistan, 1969, beyrut

Suraya badrkhan, the case of kurdistan against turkey, by authority of hoyboon, philadelphia 1928

Celadet bedirxan, kovara hawar, 1932

کورد کێیە؟ سۆران حەمە ڕەش

Hêvî, kovara çandîya giştî, paris 1984

Malmîsanij, bitlisi kemal fevzi ve kurt orgutleri içindeki, stockholm, 1993

Prym und socin, kurdishche sammlungen, erahlurgan u. Lieder in dialekt des tur abidin, st, petersbourg, 1887

بە دەم ڕێگاوە گوڵچنین، بەرگی یەکەم، نەوشیروان مستەفا

مێژووی دێرینی کورد، ئاکۆ محەممەد میرزایی

ژیانی عەبدورەزاق بەدرخان، سەلاح محەممەد سەلیم

جێلوە و مسحەفا ڕەش، ئەنستانس ماری کەرمەلی، لە فەرەنسییەوە نەجاتی عەبدوڵڵا

ئەڵبۆمی شێخ مەحموودی حەفید، سدیق ساڵح

جەمعییەتی تەعاون و تەرەقی کورد، ماڵمیسانژ، لە تورکییەوە زریان ڕۆژهەڵاتی

ڕۆژنامەی کوردستان، ١٩٤٦

کۆمەڵـە و ڕێکخراوە کوردییـــەکان ١٩١٣-١٩١٨ لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی فەرەنسـا و بریتانیا، وەرگێڕانی لە فەرەنسـیـیەوە نەجاتی عەبدوڵڵا

نیشتمان، بڵاوکەرەوەی بیری ژ.ک، عەلی کەریمی